УДК 37.036

ПЕРЕСУВНА ВИСТАВКА ДИТЯЧОГО МАЛЮНКА – СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИЙ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЕКТ

Тетяна Копцева,
канд. пед. наук, доцент, с. н. с. установи РАО «Інститут художньої освіти» (м. Москва)

У статті аналізується історичний досвід проведення пересувних виставок дитячого малюнка дошкільних та шкільних освітніх установ. Розкривається досвід проведення дев'ятнадцяти пересувних виставок, їх художньо-педагогічна та соціальна значимість.

Ключові слова: *історія пересувних виставок дитячого малюнка, дошкільні та шкільні освітні установи, соціально-значущий педагогічний проект.*

Історія організації та проведення в Росії виставок дитячого малюнка починається з кінця XIX ст. Але лише в XX ст. виставки дитячої творчості зайняли своє особливе місце в мистецькому житті країни. Сьогодні вже нікого не дивує проведення тематичних виставок або фестивалів дитячої творчості, присвячених знаменним подіям. Газети й журнали, інститути й академії, будинки творчості й дитячі центри оголошують конкурси дитячого малюнка, проводять виставки, систематизують і колекціонують малюнки.

Аналіз каталогів виставок дитячої творчості другої половини XX ст., а також збірок дитячих малюнків, що зберігаються в архіві Інституту художньої освіти Російської академії освіти (ІХО РАО), дозволяє зробити висновок про те, що основну частину цих колекцій становлять малюнки, виконані дітьми під керівництвом педагогів художніх шкіл або студій образотворчого мистецтва. Малюнки ж учнів загальноосвітніх шкіл та дитячих садків відсутні зовсім або представлені в невеликій кількості. Аналіз цих малюнків дає підстави стверджувати, що і в умовах нетривалого заняття юні художники створюють цікаві, виразні малюнки, тому підтвердженням є колекції дитячих робіт, виконані за освітніми програмами, розробленими під керівництвом Б. Юсова і Б. Нєменського, які зберігаються у фондах ІХО РАО. Однак на сучасних дитячих виставках робіт із загальноосвітніх установ, як і раніше, дуже мало. Одним із головних критеріїв експертного відбору залишається «готовність» продукту, перевага віддається багатогодинній, великомасштабній роботі, виконаній у великому форматі (в умовах конкурсів часто обумовлюється формат), а невелика за розміром, «експресивна», виконана на одному диханні робота вихованця дитячого садка або школяра, розцінюється як недовершена.

На словах дуже часто говориться про роль загальноосвітніх закладів у художньому вихованні підростаючої людини, однак на практиці підтримка діяльності шкільного педагога чи вихователя дитячого садка і результатів їхньої співпраці з дітьми не здійснюється. Адже на будь-якій виставці районного, міського чи міжнародного рівня є можливість підтримати діяльність учителя, виділивши в експозиції спеціальний розділ «загальноосвітні установи: школи й дитячі садки». У цьому зв'язку хочеться зазначити, що мова йде не про розділ експозиції, який би демонстрував «методичну кухню» конкретного педагога, а про демонстрацію творчих дитячих малюнків, які виконані на звичайних заняттях з образотворчого мистецтва в загальноосвітніх установах. Це малюнки, які відображають вікові можливості дітей, у яких задум продиктований самою дитиною, її інтересами й захопленнями; в них найціннішою є дитяча самобутність, щирість і первозданність образів.

Виставки дитячого малюнка пересувного характеру проводилися і раніше. Велика роль щодо визначення їх змісту належить музеям дитячої творчості. У 1920-ті рр. в Україні такий музей створює Ф. Шміт, у Державній академії художніх наук вивченням і колекціонуванням дитячих малюнків займаються співробітники кабінету примітивного мистецтва під керівництвом А. Бакушинського, з 1934–35 рр. починає функціонувати в Москві Музей дитячого малюнка при Центральному будинку художнього виховання дітей.

У 1923 р. в Москві відбулася перша Всеросійська художньо-промислова виставка при Академії художніх наук, на якій поряд із роботами професійних художників була представлена дитяча продукція. Серед шкільних робіт виділялися речі, створені в школі «Дитяча творчість», де працювала Г. Лабунська. Добре знав і високо цінував діяльність школи-майстерні А. Бакушинський.

Дитячі роботи з цієї школи серед інших експонатів Всесоюзної виставки послали за кордон, до Франції, де було відзначено їхню характерну національну своєрідність образів, багатство орнаменту, ритмічність композицій і насиченість колориту [1]. Спільні виставки дитячих і професійних робіт стали характерним явищем мистецького життя початку XX ст.

Перші пересувні виставки дитячого малюнка виконували просвітницьку, педологічну, методичну та мистецтвознавчу функції. Співробітниця кабінету примітивного мистецтва ДАХН Н. Сакуліна описує виставку «Дитяча творчість», організовану в 1926 році з метою показу еволюції дитячої творчості (головним чином малюнка) з дошкільного до юнацького віку. У 1927 р. аналогічна виставка проходить в клубі освіти Хамовницького району Москви. Особливе педагогічне значення районної виставки визначило її долю: вона стала пересувною, дослідним майданчиком, місцем для дискусій, консультацій і семінарів для педагогів образотворчого мистецтва.

Пересувні виставки дитячої творчості стали своєрідним «інститутом освіти вчителів». Учені й педагоги-практики обговорювали такі теми, як «роль педагога в художньому розвитку дитини», «родове начало в дитячій творчості», «проблема співвідношення родового та індивідуального в малюнку наївного художника і дитини», «зображення дітьми різних вікових груп простору, руху» та ін.

У 1927 р. комісія представляла відділ дитячої творчості в Копенгагені і в Японії. Таким чином, пересувні виставки стали засобом міждержавного спілкування.

Після закриття ДАХН естафету з вивчення дитячого малюнка взяв на себе сектор образотворчого мистецтва Центрального Будинку художнього виховання дітей (ЦБХВД), який очолила Г. Лабунська. Досліджуючи це питання, Н. Фоміна звернула увагу на те, що «з перших років свого існування ЦБХВД працював у масштабі всієї країни [2, с. 36]. Робочі папки з добірками дитячих малюнків супроводжували співробітників ЦБХВД в поїздках і допомагали їм ілюструвати свої виступи наочними прикладами.

На важливості дитячих виставок пересувного характеру наголошували вчені, художники й педагоги після проведення в Москві в 1934 р. в Музеї образотворчих мистецтв ім. О. Пушкіна Міжнародної виставки дитячого малюнка. У доповідній записці заступнику наркома освіти Г. Лабунська звертається з проханням про те, щоб «просунути цю виставку в зарубіжні країни» [3, с. 61], тобто пропонує надати виставці пересувного характеру.

У розділі № 3 «Положення про Музей дитячого малюнка», створеного після Міжнародної виставки 1934 р., вказувалося, що однією з головних «ділянок» роботи була «організація періодичних виставок дитячого малюнка в розрізі: мистецтвознавчому, педологічному та педагогічному, як стаціонарних, так і пересувних» [4, с. 66]. Таким чином закладалися традиції проведення дитячих пересувних виставок як ефективної форми роботи в галузі мистецької освіти. Роботу в цьому напрямку очолили Будинок художньої обслуговування (освіти) дітей, потім Будинки піонерів і школярів, а також інститути удосконалення вчителів, інститути підвищення кваліфікації працівників освіти.

Політичні та економічні потрясіння останніх десятиліть XX ст. спричинили розрив міжрегіональних зв'язків, що відбилося й на проведенні виставок дитячого малюнка, зокрема пересувних, які стали епізодичними.

Підготовка пересувних виставок має свою специфіку. Вона пов'язана з вирішенням багатьох організаційних проблем: збір малюнків, їх оформлення, виготовлення етикеток (експлікація), створення експозиції, що враховує особливості нового інтер'єру, вирішення проблем упаковки та транспортування експонатів. У роки «перебудов і революцій» ці об'єктивні труднощі ставали перешкодою для проведення цілеспрямованої роботи в цій галузі.

Необхідність систематично проводити пересувні виставки дитячого малюнка дошкільних та шкільних освітніх установ виникла в 1990-ті р., коли в лабораторії образотворчого мистецтва Дослідницького центру естетичного виховання РАО накопичився значний навчально-методичний матеріал з художньо-екологічної програми «Природа і художник», почала формуватися колекція дитячих робіт, що відображає її зміст.

Експериментальна апробація цієї програми почалася в 1987 р. з приходом шестирічних дітей до школи. Тоді найбільш гостро постала проблема наступності змісту освіти дошкільної та шкільної ланок. У 1989 р. на базі Московського інституту вдосконалення вчителів відбулися перші курси за програмою для педагогів образотворчого мистецтва.

Перша виставка за експериментальною програмою відбулася в 1993 р. в Центрі художньої культури та освіти цього інституту (науковий керівник Б. Нєменський, директор В. Копцев), потім пройшли персональні виставки педагогів-експериментаторів та їхніх вихованців. Своєрідним підсумком першого етапу експерименту з дітьми шестирічного віку в дошкільних та шкільних освітніх установах стало видання фондом Дж. Сороса книги «Природа і художник» [5]. У 1994 р. почався другий етап експериментальної роботи, що охоплює діяльність понад тридцяти педагогів-дослідників з дітьми 3–14 років. У цьому ж році було прийнято рішення показати підсумки експерименту якомога більшій кількості глядачів, поділи-

тися досвідом роботи. З часом передвижництво стало своєрідною формою роботи з педагогами-експериментаторами, оглядом ефективності апробації нового змісту освіти в галузі образотворчого мистецтва за художньо-екологічною програмою «Природа і художник» [6].

Кожна пересувна виставка дитячої творчості проходила під знаком певної визначної події року:

1994–1995 рр. – Перша Пересувна виставка «Мир нашому дому» присвячена 50-річчю Перемоги, педагогічний аспект виставки – проблеми патріотичного та художньо-екологічного виховання дітей.

1997 р. – Друга Пересувна виставка «Моя Москва» присвячена 850-річчю Москви, розкривала проблеми зображення дітьми різних вікових груп об'єму та простору.

1998 р. – Третя Пересувна виставка «Спорт і ми» присвячена Всесвітнім Юнацьким іграм, розкривала проблеми зображення руху дітьми різних вікових груп.

1999 р. – Четверта Пересувна виставка «Там чудеса...» присвячена 200-річчю О. Пушкіна; розкривала проблеми взаємодії різних видів мистецтв на заняттях образотворчого мистецтва.

2000 р. – П'ята Пересувна виставка «Який прекрасний цей світ!» присвячена 2000-річчю Християнства; розкривала проблеми духовного й морального розвитку дітей, їхнього релігійного виховання.

2001 р. – Шоста Пересувна виставка «Зі століття в століття» присвячена вступу людства у третє тисячоліття, ілюструвала реалізацію в практиці різних педагогів методу «діалогу культур».

2002 р. – Сьома Пересувна виставка «Сімейний альбом» розкривала проблеми динаміки художньо-творчого розвитку дітей, співвідношення родового та індивідуального в дитячому малюнку.

2003–2004 рр. – Восьма Пересувна виставка «Природа і художник» присвячена 60-річчю Російської академії освіти і 10-річчю виставкової діяльності з художньо-екологічної програми «Природа і художник», підводила підсумок багаторічної експериментальної роботи.

2005 р. – Дев'ята Пересувна виставка «Літературні образи в дитячому малюнку» присвячена проблемі взаємодії мистецтв.

2005 р. – Десята Пересувна виставка «Мир нашому дому», присвячена 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні, вирішувала проблеми патріотичного та громадянського виховання.

2006 р. – Одинадцята Пересувна виставка «Цирк! Цирк! Цирк!», присвячена 125-річчю Московського цирку, ставила проблему зображення простору дітьми різних вікових груп.

2007 р. – Дванадцята Пересувна виставка «Музика і ми» присвячена 250-річчю В. А Моцарта і проблемам взаємодії музики та образотворчого мистецтва.

2007–2008 рр. – Тринадцята Пересувна виставка «Улюблене місто», присвячена 860-річчю Москви і 50-річчю Зеленограда.

2009 р. – Чотирнадцята Пересувна виставка «Я пишаюся своєю сім'єю» присвячена «Року сім'ї».

2009 р. – П'ятнадцята Пересувна виставка «Подорож по Франції» присвячена Року Франції в Росії і Россі – у Франції.

2010 р. – Шістнадцята Пересувна виставка «Мій учитель» присвячена Року вчителя в Росії.

2011 р. – Сімнадцята пересувна виставка «Людина і Всесвіт» присвячена Року космонавтики в Росії.

Щорічне проведення регіональних пересувних виставок дитячої творчості дошкільних і шкільних освітніх установ тепер уже можна назвати справою традиційною. На чергову виставку надсилається велика кількість дитячих малюнків, з року в рік збільшується кількість учасників. Так, у Першій Пересувній виставці 1994 р. брало участь 34 організації, а на виставці 2003 р. – 134. Збільшується і кількість маршрутних адрес: перша виставка мала шість експозиційних майданчиків, а виставка 2002 р. – вісім.

Поступово пересувні виставки стали відкритими, поряд із роботами учнів загальноосвітніх шкіл та дитячих садків виставлялися малюнки з ізостудій, де викладали шкільні педагоги. Взаємодія систем загальної та додаткової освіти збагачувала творчим досвідом педагогів, сприяла розширенню діапазону методичних прийомів, що застосовуються на заняттях з образотворчого мистецтва.

У зв'язку з підготовкою до п'ятої виставки, присвяченої 2000-річчю Християнства, особливу увагу було приділено вивченню досвіду роботи педагогів-митців недільних шкіл, що працюють при православних храмах. Багато цікавого дізналися педагоги-дослідники про залучення дітей до світової художньої культури через біблійні образи, тому не випадково в експозицію виставки увійшли дитячі малюнки з недільних шкіл. Так з'явився ще один розділ пересувної виставки «Недержавні установи». Крім робіт з недільних шкіл сюди увійшли малюнки учнів приватних шкіл і студій.

Організація пересувних виставок сприяла взаємодії державних і недержавних освітніх установ із загальних питань, що цікавлять суспільство, збагатила зміст освіти новими формами залучення дітей до загальнолюдських цінностей через вивчення досвіду минулого.

У наш нелегкий час багато сімей не мають можливості вивозити дітей у музеї чи виставкові зали. При-

їжджаючи в той чи інший навчальний заклад або виставковий зал, що знаходиться за місцем проживання дітей, виставка вирішувала цю проблему, адже на неї приходили цілими родинами. Часто автори малюнків ставали своєрідними екскурсоводами, розповідали не тільки про задум свого малюнка, а й про достоїнства інших робіт.

Ігрові ситуації на виставках ставили дитину в ситуацію глядача, поціновувача і критика мистецтва. Педагогічно організовані екскурсії сприяли тому, що на результати творчості дитина дивилася з різних точок зору: і як автор, і як глядач. Таким чином, у процесі екскурсійної роботи в юних глядачів розвивалася здатність «дивитися і бачити», вироблялися навички оцінки творів. У залах, де розміщувалася пересувна виставка, з метою активізації процесів сприйняття влаштовувалися ігри в «живі скульптури», «картини, що ожили», «продовж дію», «перетворися в героя картини» тощо. На тлі виставки створювалися можливості для виконання практичної роботи. Кращі малюнки, виконані на виставці, поповнювали колекцію і пересувалися далі по маршруту.

Минуле XX ст. було названо століттям дитини не випадково. Суспільством була осмислена «родова цінність» дитинства. У вступній статті до книги Еллен Кей «Століття дитини» Ю. Айхенвальд на початку XX ст. писав, що кожна дитина – це чиста душа, яка, перш за все, має благородне право самостійно думати про навколишній світ і черпати з нього свої враження. Ці враження, відмінні від вражень дорослих, дитина здатна висловити у своїх яскраво індивідуальних, «цікаво-своєрідних» творчих формах. Визнання за дитиною права на самовираження, призвело до осмислення психологічної, педагогічної, естетичної та історичної значущості продуктів дитячої творчості.

Приймаючи історичну естафету, нинішнє століття по праву можна назвати століттям народного вчителя. Педагог покликаний передавати досвід поколінь, мудрість життя, духовність і загальнолюдські цінності, які об'єднують усіх людей на землі. Один мудрець сказав про місію педагога: «якщо хороший і цінний оригінал, то й духовні зліпки його будуть прекрасні».

На початку XX ст. було визначено основний принцип гуманістичної педагогіки як педагогіки мистецтва, в основі якої лежить художньо-творчий шлях залучення дітей до культурно-історичної спадщини. Основною перевагою цього шляху є використання «мудрих методів» минулого, які не втратили своєї актуальності й можуть бути використані сьогодні. Художньо-творчий шлях створює сприятливі умови для розвитку і педагога, і дитини. Учитель-наставник і учень допомагають один одному, вони партнери, і від такої взаємодії виграють і вихователь, і вихованець. Цей метод залучення до мистецтва можна назвати особистісно зорієнтованим, оскільки носієм художньої інформації та досвіду є конкретний педагог, що має певний рівень художньої компетенції, свій стиль і манеру викладання, тобто те, що відрізняє його від інших; з іншого боку, учень також має свої уявлення й судження про життя, часом відмінні від думки вчителя (наприклад, з релігійних, соціальних та інших питань). Шанобливе ставлення один до одного є основою їхньої співпраці.

У рамках роботи пересувних виставок дитячого малюнка проходили семінари та круглі столи, на яких обговорювалися проблеми викладання мистецтва. Виступи педагогів-дослідників, що працюють за програмою «Природа і художник», пропагували ефективні форми й методи залучення дошкільників, молодших школярів і підлітків до художньої культури. Такі зустрічі сприяли узагальненню педагогічного досвіду, поступовому формуванню цілісних уявлень дітей про види, стилі та жанри образотворчого мистецтва, допомагали знаходити стрижневі освітні «модулі-образи», які забезпечували наступність змісту між дитячим садком і школою. Кожна пересувна виставка певною мірою відображала зміст художньо-творчих завдань за програмою «Природа і художник» [7] за чотирма комплексами: «Художник і світ природи», «Художник і світ тварин», «Художник і світ людини»,« Художник і світ мистецтв». У своїх виступах на семінарах педагоги зазначали, що повторення щороку чотирьох «модулів-образів» сприяє формуванню цілісних уявлень дітей про світ, забезпечує міцність набутих знань. У малюнках знаходить відображення дитяче бачення культур світу: через портретні образи, костюм, архітектуру, природу, побут, свята юні художники передають своє розуміння «особливого і типового», «національного і загальнолюдського» тощо.

Починаючи з дошкільного дитинства, педагог розширює горизонти пізнання дитини в галузі образотворчого мистецтва. Унікальність художньої спадщини рідної культури він пізнає в порівнянні з національними образами світу. Залучення до художньої культури, таким чином, здійснюється через «діалог культур», реалізацію принципів: «від рідного до чужого», «від близького до далекого», «від далеко до близького», «від чужого до рідного».

У рамках роботи пересувних виставок на семінарах і круглих столах також обговорювалися проблеми: «навчання і творчість», «роль мистецтва в сучасній освіті», «дитячий малюнок в онтогенезі», «педагог мистецтва – ремісник чи творець», «історія образотворчого мистец-

тва й дитяча творчість», «особливе й загальне в дитячому малюнку», «дитячий малюнок – документ епохи, феномен художньої культури, документ педагогічного методу» та ін.

Під час роботи виставки удосконалювалася екскурсійна діяльність з дітьми та батьками, проводилося анкетування. Відкриття чергового етапу виставки супроводжувалося нагородженням переможців конкурсу, святковими концертами, театралізованими виставами. Журі конкурсу в оцінці робіт орієнтувалося на наступні критерії: оригінальність задуму художника, його вміння використовувати виразні якості обраного художнього матеріалу, нестандартність композиційного рішення, відповідність майстерності виконання віковим особливостям дитини.

Оцінюючи результати дитячої творчості, непросто окреслити критерії, за якими слід визначати переможців у тій чи іншій номінації. У малюнку проявляється дитяча індивідуальність, через малюнок можна визначити ступінь впливу на дитину наших педагогічних методів. Тому, коли ми оцінюємо дитячу роботу, то певною мірою ми оцінюємо й діяльність педагога. Вищої похвали заслуговує той учитель, якому вдається організувати навчально-виховний процес з урахуванням вікових особливостей розвитку дітей. Такий педагог вміє навчити дитину новим способам образотворчої діяльності й зберегти його творче «Я». За мудрої педагогічної опіки юному художнику вдається розкрити свій творчий потенціал і створити яскраву, змістовну роботу.

Враховуючи образність і щирість дитячих малюнків, а також ґрунтуючись на результатах проведеного опитування серед глядачів, оргкомітет та журі виставки відзначали переможців у наступних номінаціях: 1. Наймолодший учасник виставки. 2. Найдосвідченіший учасник виставки. 3. Виразне використання художніх матеріалів (гуаш, акварель, вугілля, сангіна, туш, пастель та ін.). 4. Малюнок для обкладинки каталогу. 5. Малюнок для афіші. Але обов'язковою умовою кожної виставки був девіз: «Усі учасники виставки – переможці конкурсу, тому всі юні художники заслуговують на дипломи». Дипломами нагороджувалися всі: дошкільнята 3–7 років і школярі 7–18 років.

Після завершення роботи виставки деякі малюнки продовжували подорож (пересування) за іншими виставкам. Багато стали учасниками міжнародних виставок, організованих лабораторією образотворчого мистецтва ІХО РАО.

Аналіз виставкової діяльності й досвіду роботи, пов'язаного з передвижництвом (семінари, круглі столи, екскурсії, відкриті заняття та ін.) дає змогу розглядати пересувні виставки як форму:

- перевірки ефективності нового змісту освіти з художньо-екологічної програми «Природа і художник»;
- підвищення кваліфікації працівників освіти, що сприяє обміну досвідом та виявленню творчих педагогів;
- виявлення і підтримки не тільки обдарованих дітей, а й дітей-інвалідів, дітей різних соціальних груп;
- співпраці й взаємодії систем дошкільної і шкільної освіти, загальної та додаткової освіти, державних і недержавних освітніх установ;
- співпраці з батьками;
- дитячої самодіяльності, що виявляє вікові особливості та можливості дітей в галузі образотворчого мистецтва; виховує творчу ініціативу, художнє мислення та уяву дитини-глядача, дитини-художника;
- удосконалення роботи з дітьми в царині сприйняття творів образотворчого мистецтва та дитячої творчості, організації екскурсійної діяльності;
- розвитку художньої культури дітей, здатності відображати образний смисл різних культур в образотворчій діяльності;
- узагальнення педагогічного досвіду, що сприяє виявленню перспективних методів викладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. История художественного образования в Росси : проблема культуры XX века : в 2 т. – Т. 2. – М., 2003. – С. 362.

2. *Фомина Н. Н.* Художественное образование как проблема науки и художественно-педагогической общественности первой половины XX века. История Центрального дома художественного воспитания детей Наркомпросса РСФСР и Музея детского рисунка.– Т. 1 – С. 11–49; Т. 2. – С. 36.

3. История художественного образования в Росси XX века : в 2 т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 2002. – С. 61.

4. *Фомина Н. Н.* Художественно-педагогическая и научная деятельность ЦДХВД в 1935–46 гг. // История художественного образования в России XX века : в 2 т. – Т. 1. – М. : Педагогика, 2002. – С. 66.

5. *Копцева Т. А.* Природа и художник. – М. : Интерпракс, 1994.

6. *Копцева Т. А.* Воспитательный потенциал изобразительного искусства в образовательных учреждениях России : монография. – М. : Альтекс, 2006. – С. 331–334.

7. *Копцева Т. А., Копцев В. П., Копцев Е. В.* Изобразительное искусство : учебники для начальной школы. 1, 2, 3, 4 классы. – М. : Ассоциация 21 век, 2011.